

Kobran, nallen och majjen

Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning

Staffan Selander (red)

MYNDIGHETEN FÖR SKOLUTVECKLING

FORSKNING I FOKUS NR 12

Kobran, nallen och majjen

Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning

Staffan Selander (red.)

BESTÄLLNINGSADRESS:

Liber Distribution

106 47 Stockholm

TEL: 08-690 95 76

FAX: 08-690 95 50

E-POSTADRESS: skolutveckling@liber.se

www.skolutveckling.se

BEST. NR: U03:007

ISBN 91-85128-03-1

ISSN 1651-3460

OMSLAGSBILD: PETER AHLÉN, JOHNÉR BILDBYRÅ

TRYCK: LENANDERS GRAFISKA AB, KALMAR 2003

Innehållsförteckning

Förord	9
Annika Andrae Thelin	
Inledning	13
Staffan Selander	
Rektorn och apparaten	23
Jan Hylén & Annika Ullman	
Att avskaffa klassrummet	37
Om skolans föränderliga arkitektur	
Patrick Bjurström	
Skolan, barnen och samhället	55
– i ett historiskt perspektiv	
Bengt Sandin	
Föreställningar om lärande och tidsandan	71
Roger Säljö	
Skolans blick – världen som text	91
Staffan Selander	
Filosofiska analyser av pedagogiska texter	111
– och bristen på sådana	
Bengt Molander	
Läroboksspråket – en flintskallig primadonna?	133
Björn Melander	
Det var en gång ett par sockiplast ...	155
Om kroppsövningsämnet i skolan	
Suzanne Lundvall & Jane Meckbach	
Från räkning till matematik	171
Astrid Pettersson	
Demokrati i samhällsundervisningen	189
– kunskap eller fostran?	
Agneta Bronäs	
Bilder av läs- och skrivutveckling i samspel	205
Caroline Liberg	

Arbetsformer och dynamik i klassrummet Kjell Granström	223
Från rastyta till pedagogiskt rum Susan Paget och Petter Åkerblom	245
Ungdom, vuxen eller någonstans där emellan? Om gymnasieföreningarnas förändrade innebörd under 1900-talet. Maria Sundkvist	263
Perspektiv på svensk jämställdhet Gaby Weiner Översättning: Noel McCarthy	279
En skola för alla Om specialpedagogik Ingemar Emanuelsson	291
Från skallmätning till VG Om skolans betyg Ingemar Wedman	307
Tillväxt, sortering och fördelning Utbildningspolitikens dilemma Anders Nilsson	319
Perspektiv på skolreformer Göran Bergström	333
Pedagogik och historia En komplicerad förbindelse Lars Petterson	359
Om pedagogik som vetenskap Några historiska reflektioner Ulf P. Lundgren	375
Författarpresentationer	392
Serien forskning i fokus vid myndigheten för skolutveckling Tidigare forskning- och kunskapsöversikter som publicerats	399

Rektorn och apparaten

Jan Hylén & Annika Ullman

Imånga hundra år var uppgiften som rektor i första hand ett förtroendeuppdrag inom lärarkollegiet. Under förra seklet drogs han successivt in i det utbildningspolitiska reformarbetet samt tilldelades för detta ändamål ett tydligt chefsmandat. 1960-, 1970-, 1980- och 1990-talet flimrar förbi. Skolreformer kom och gick. Olika ledarideal avlöste varandra. Vad var det som egentligen hände med den svenske rektorn och hans arbetsverktyg under dessa årtionden?

Högtalaranläggningen, vertikalmappskåpet och centraluret

Åtminstone vi vars grundskoletid ägde rum på 1960-talet delar en erfarenhet som har satt djupa spår i vårt medvetande. Vi minns hur det – ibland mitt under pågående lektion – knastrade till i hörnet uppe vid taket bakom frökens kateder: »Skrap, sprak, harkel. Det är rektorn som talar. Det har kommit till min kännedom att det utspelat sig ett snöbollskrig på skolgården, att några av skolans elever har knyckat äpplen från de närliggande villaträdgårdarna, att inte alla, så som ordningsreglerna föreskriver, har varit utomhus på rasten ...« I våra minnen är det

som om rektorn fanns just däruppe i hörnet. Från sin upphöjda position avbröt hans mörka röst frökens ljusa. Han lät sträng och det blev knäpptyst i klassrummet. Vi såg inte honom, men det kändes som om han såg oss alla. Och det var kanske just det som var meningen.

Det raffinerade systemet med högtalare i varje klassrum och en mikrofon på rektorsexpeditionen var ett nytt inslag i skolmiljön. Tidigare rektorer hade varit tvungna att kommendera samman hela skolan i aulan för att kunna tala till alla samtidigt. Den nya metoden var mycket snabbare, enklare och effektivare. På det hela taget var förhoppningarna stora på att den nya svenska grundskolan skulle kunna byggas upp planmässigt och i alla delar rationellt. Staten hade en plan och man skulle kunna säga att alla dessa tusentals – i och med grundskolereformen – nyutnämnda grundskolerektorer hade till uppgift att förverkliga den. Planen var till mångt och mycket instrumentell och den hämtade trosvisst sina verktyg bland de moderna apparaterna och de vetenskapligt säkerställda metoderna. Till bilden av vår barndoms rektor som talade ur sitt högtalarhorn, kan vi lägga ytterligare en visualisering av de attribut som omgav den tidiga grundskolans rektorer. Redan i förberedelsearbetet med den nya skolformen och dess fysiska gestaltning hade man börjat omdefiniera rektorsexpeditionen. I en av skolledarnas facktidningar lyfter man, några år före den stora reformen, stolt fram den nya mönsterarbetsplatsen för överlärare och rektorer (Ullman 1997, s. 166):

- 1 Ett skrivbord med två skrivplatser, av vilka den ena med dagbelysning från vänster. Två vridbara stolar.
- 2 I anslutning till skrivbordet (till vänster om överlärarens skrivplats) ett vertikalmappskåp eller liknande för förvaring av aktuell handlingar enligt samregister.
- 3 Likaledes i anslutning till skrivbordet (till höger om överlärarens skrivplats) fack för inkomna skrivelser (ej diarieförda), remitterade ärenden och utgående post.
- 4 Två mindre rullbord för skrivmaskin resp. räknemaskin med tillbehör.
- 5 Skåp – helst inbyggt – för skrymmande handlingar. I nedre delen backar för ritningar och kartor.
- 6 Blankettskåp
- 7 Centralradio och centralur.
- 8 Konferensbord (uppslagsbord) med stolar (c:a 6 platser).
- 9 Duplikator och plats för denna med tillbehör (i förrådsrummet).
- 10 Väggharta över skoldistriktet.
- 11 Telefon.

Det står klart att det här är ett nytt ideal som skilde sig ganska markant från de rektorsexpeditioner som tidigare omhulldats i läroverken och de

arbetsrum som tidigare inretts för överlärare i de större folkskolorna. Här finns inget tungt skrivbord i ek, ingen tronliknande arbetsfåtölj och med största sannolikhet inga porträtt i olja, minnandes om högt aktade företrädare. I stället för symbolisk makt i den äldre bemärkelsen bär den nya arbetsplatsen fram en hyllning till den moderna tekniken, till de vetenskapligt säkerställda lösningarna och en rationalitet präglad av kausaliteten: rätt sak på rätt plats, rätt handling leder till önskat resultat.

Kalejdoskop över svensk skoledarforskning

Den nya svenska enhetsskolan och grundskolan var resultatet av ett långt och noggrant planeringsarbete. Även om ambitionerna om en gemensam bottenkola hade funnits länge, så var det först genom det ekonomiska uppsvinget efter andra världskriget som den blev möjlig att iscensätta. Ett stort behov av ny och bättre utbildad arbetskraft samt förhoppningar om att utbildning kunde vara ett skydd mot antidemokratiska strömningar, var den gemensamma grogrunden till att utbildningsväsendet expanderade kraftigt under denna tid i de flesta Västländer. I Sverige bars reformarbetet av socialdemokratin som med hjälp av vetenskap, förnuft och en mycket stark rationalitetstro successivt byggde det moderna samhället där enhetsskolan utgjorde en av grundbultarna. Grundskolereformen 1962 var ett uttryck för »ett expansivt samhälles behov av moderna förändringar« (Bergström 1993, s. 29). Olof Palme talade, under sin tid som utbildningsminister, om skolan som en »spjutspets mot framtiden«. I en sådan föreställning finns ingen plats för sentimentalitet. Det var inte bättre förr. Det är från och med nu det ska bli bättre och vetenskap och teknik ansågs ge verktygen för denna förändring.

Den svenska grundskolan har alltså sedan sin konception varit en viktig del av ett större politiskt projekt, syftande till ökad välfärd i kombination med ökad jämlikhet. Det faktum att skolan ingår i en större plan, medför givetvis konsekvenser för innehållet i skolan och för dem som arbetar där. Så länge skolan är en del av ett politiskt projekt, så blir rektorns roll att ansvara för att denna plan genomförs enligt intentionerna. Han blir politikens förlängda arm in i skolan. Därmed blir också rektorns roll i skolan en spegel av skolans roll i samhället. Man kan säga att den nya grundskolerektorn var inte bara omgiven av nya apparater. Han ingick själv som en kugge i ett maskineri – statsapparaten.

Moderna
kontorsmaskiner
marnadsförs

1960-talet

Även om den pedagogiska forskningen spelade en avgörande roll för hur den svenska grundskolan planerades och organiserades, kan man konstatera att det vid 1960-talets ingång inte fanns någon forskning som specifikt fokuserade den nya skolformens rektorer. Vilken roll spelade dessa lokala skoladministratörer som iscensättare av de statliga intentionerna? Vilka var de, vad gjorde de och hur uppfattades deras yrkesposition i det omgivande samhället? Nej, detta var inte frågor som intresserade vetenskapssamhället vid den här tiden. Den samhällsvetenskapliga forskningen ägnade sig åt själva planerna och besluten, men att det kunde uppstå problem vid verkställandet och i så fall varför, det hade man ännu inte på allvar börjat intressera sig för.

1970-talet

Först under 1970-talet riktas uppmärksamheten också mot genomförandets mekanismer och motstånd. I USA växer implementationsforskningen fram som en ny vetenskapsgren. Nu börjar man upptäcka att också personer som tidigare uppfattades som »oproblematiske genomförare« spelar en avgörande roll i de mikropolitiska processerna. Genomförandefasen kallades emellanåt för »politik med andra medel«.

Iakttagelsen att genomförandet av reformer i sig självt kan innehålla politiska element, och att genomförarna även på den mest konkreta nivån därmed spelar en politisk roll, kom snart att påverka centrala beslutsfattare. Man insåg att de personer som i sin dagliga gärning ska genomföra den förändring som en reform innebär, måste vinnas för grundtankarna i själva reformen för att inte utgöra en kontraproduktiv kraft. Därför är det inte förvånande att de svenska rektorerna under detta årtionde blev föremål för ideologisk omskolning i förhoppning om att de skulle vara mer trogna intentionerna i de statliga reformerna. Genom den nyinrättade statliga rektorsutbildningen försökte man locka ut de gamla administratörerna från rektorsexpeditionerna. De skulle påverka skolklimatet genom att närma sig lärare och elever på plats i deras vardag. Det var ett första försök från statens sida till ideologisk styrning av denna yrkesgrupp och en rejäl omskakning av den gamla rektorsrollen. Från »Rektor Brysk« – som löpande skriver dagsvers i skolledarnas fackliga tidning – kan vi från slutet av 1970-talet hämta följande muntra kommentar:

Mot tidens skolförvildning jag stred konservativ.
Sen fick jag PLUS-utbildning. Då blev jag progressiv.
Bland paragrafer tapper, jag levde kameral.
Nu ger jag fan i papper och idkar gruppsamtal.

(Ullman 1997, s. 16)

1980-talet

Det stod klart att någonting var i görningen, och nu dröjde det inte länge förrän också de pedagogiska forskarna började intressera sig särskilt för skolledarna och deras problematik. Först ut var Glenn Hultman med sin doktorsavhandling där han fokuserade just den nya statliga skolledarutbildningen («PLUS-utbildning» i versen ovan) och dess förmåga att omskola rektorerna till att leda sina skolor på ett nytt sätt. I mitten av 1980-talet disputerade Bert Stålhammar på avhandlingen *Rektorsfunktionen i grundskolan. Vision – verklighet* och året därpå kan tidskriften *Skolledaren* belåtet konstatera att antalet studier som särskilt behandlade skolans ledare nu har en sådan omfattning, att man skulle kunna tala om en ny vetenskaplig disciplin: »rektorologin – läran om skolledares samband med sin omgivning« (Ullman 1997, s. 215–217). Under detta årtionde, då den svenska skolledarforskningen började växa till sig, var det märkbart att det fanns tydliga allianser mellan forskning och professionaliseringssträvanden i kärnfacklig bemärkelse. Den första riktigt stora forskningsansatsen där rektorerna stod i centrum – projektet »Skolledares arbetsmiljö« (SLAM), som påbörjades 1982 – var ett fackligt initiativ. När professor Ulf P. Lundgren fyra år senare rapporterade projektet, genom den numera klassiska boken *Att organisera skolan. Om grundskolan organisation och ledning*, låter facktidsningen meddela att man nu äntligen har fått vetenskaplig legitimitet för sin fackliga professionaliseringsstrategi: det är viktigt att rektorerna ses som en egen och självständigt kompetent yrkesgrupp och inte endast betraktas som »agenter för statens intentioner« (Ullman 1997, s. 218–219)

Efter 1960-talets allmänna utvecklingsoptimism, där rektorn fortfarande stod utanför de vetenskapliga diskussionerna, kan man alltså under 1970- och 1980-talen skönja olika försök till omförhandling av rektors uppdrag. Paralleller drogs till läkares och advokaters möjligheter att stifta egna etiska riktlinjer och skapa kårspecifika regelverk. Frågan om professionens roll i förhållande till de politiska styrningsambitionerna för skolan betraktades länge som oproblematiske, men borrar man djupare i frågan står det klart att relationen mellan politiken och professionen är betydligt mer sammansatt i skolan än i juridiken och sjukvården .

Under 1980-talet kom försöken att styra skolan med centralt utformade och detaljerade regler allt tydligare att visa sina begränsningar, speciellt i ett samhälle som präglades av allt högre förändringstakt. När de samhällseliga förändringarna blev fler och kom i allt snabbare takt, blev det med tiden omöjligt att kunna och hinna utforma nya regler som kunde täcka in alla nykomna situationer. Allt oftare gav reglerna ingen eller dålig vägledning för den som skulle fatta de lokala besluten. Under decenniets sista år ökade de nationella beslutsfattarnas känsla av ostyrbarhet, man tyckte sig dra i trådar som ingenstans hade fäste.

1990-talet

Ett vanligt recept mot ostyrbarheten har på senare tid varit att decentralisera offentlig verksamhet och försöka skapa simulerade marknader och därmed kunna »styra« genom marknadsmekanismer. På skolområdet kan decentraliseringen under början av 1990-talet, samt öppningen för ökad konkurrens om elever mellan fristående skolor och kommunala samt mellan olika kommunala skolor, ses som ett sådant uttryck.

De omfattande ansvarsförändringarna inom skolsystemet, som också kompletterades med nya läroplaner, kursplaner och betygssystem, väckte naturligt nog forskarnas intresse. I en studie av Mats Ekholm och Maria Kull gjordes ett försök att mäta om någon verklig förändring av skolarbetet har skett sett över en längre tidsperiod. Där konstateras att det mesta i skolarbetet under mitten av 1990-talet är sig likt från 1960-talet. Reformambitionerna tycks alltså i många avseenden inte ha trängt in i den egentliga verksamheten. En annan forskningsgren studerade rektorns nya roll. Artiklar och rapporter med titlar som »Rektors upplevelse av ett nationellt och kommunalt uppdrag – en balansakt på slak lina«, vittnar om att man var beredd att försöka förstå hur rektor hade det i sin roll i det nya målstyrda systemet. Många trodde nog att forskningen skulle visa hur rektor blev klämd mellan kommunala krav på ekonomiska nedskärningar och effektivisering av undervisningen å ena sidan och stolta statliga ambitioner å den andra. Men skall man försöka sammanfatta den frekventa och mångskiftande forskningen under 1990-talet så tycks det snarare som om rektor alltjämt slits mellan den politiska styrningen (såväl statlig som kommunal) och den kollegiala (skolkulturen). Korstrycket tycks alltså härstamma från det faktum att det råder skilda uppfattningar om skolans uppgift och behoven av förändring mellan de som arbetar i skolan och det omgivande samhället – och rektor har till uppgift att stå mitt emellan.

Vidare kan det sägas att den relativt omfattande forskningen om skolorna och lärarkulturer, framför allt från Sverige, tycks landa i ett konstaterande att rektor har stora svårigheter att genomföra förändringar i skolan. Ledningsambitionerna strandar ofta på att lärarna uppfattar rektor mer som kollega än som chef. Som sådan är lärarna beredda att tilldela rektor visst ledningsansvar, men förbehåller sig rätten att i huvudsak styra sig själva. Gunnar Berg menar t.ex. att det finns ett osynligt eller outtalat kontrakt mellan lärare och rektor att inte klampa in på varandras revir. Den gamla kollegiala principen för tilldelning av förtroendeuppdrag – »primus inter pares« (den främste bland likar) – slår igenom och förändringsviljan tycks vara tämligen begränsad.

En forskningsgren som växt kraftigt internationellt, framför allt under 1990-talet, gäller den viktiga frågan om det finns något samband mellan skolledningens arbete och elevernas resultat. Tanken är enkel och slående: effektiv skolledning bör ge goda elevresultat. Diskussionerna runt denna

fråga har under senare år också väckt stor uppmärksamhet framför allt i media. I förordet till den forskningsöversikt över svensk och internationell skolledarforskning som Skolverket gav ut härom året, framhåller skolledarforskaren och generaldirektören för Skolverket, Mats Ekholm, att översikten slår ihjäl vissa myter som varit förhärskande framför allt i massmediedebatten. Det finns inga klara och enkla samband mellan ledarskapet och skolors eller rättare elevers resultat. Förhållandena är mer komplicerade än så.

En tydlig tendens är att skolledarforskningen vanligen är immanent, dvs. den sker så att säga på systemets egna villkor. Endast i sällsynta fall betraktas skolan utifrån andra perspektiv än skolans egna, endast undantagsvis jämförs skolan som statligt politikområde eller kommunal förvaltning med andra områden. Detta blir inte minst tydligt i Skolverkets forskningsöversikt. Där redovisas också några sammanfattande resultat som man anser »stadiga«. Det är relativt självklara saker som att skolor gynnas av hög systematik i ledningsarbetet och att skolledare måste försöka utveckla kulturen inom skolan för att nå framgång. Men det faktum att resultaten kan synas självklara innebär inte att de ska negligeras. Tvärtom visar de på att skolan är en arbetsplats som andra, att man kan och sannolikt bör, undvika att betrakta den som ett unikum. Därmed inte sagt att ledarskapsteorier från näringslivet enkelt kan tillämpas. Skolan är tillsammans med en rad andra verksamheter som föreningar, statliga och kommunala förvaltningar, samarbetsprojekt mellan statlig och privat sektor, en organisation som styrs av värdemässiga, ideologiska och till viss del politiska mål. Det skulle sannolikt öka vår förståelse av skolan och dess ledande företrädare om nya perspektiv fördes in och andra discipliner än enbart pedagoger i ökande utsträckning intresserade sig för skolan.

Några exempel finns dock på forskning där svensk skola betraktas ur andra perspektiv än de gängse. Ett sådant ges av Bo Lindensjö och Ulf P. Lundgren i deras två böcker om utbildningsreformer och politisk styrning. Med hjälp av implementationsforskningens verktyg utvecklar de en diskussion kring villkoren för att genomföra utbildningsreformer under senare år på »formuleringsarenan« (dvs. den politiska nivån) och hur dessa skiljer sig från »realiseringsarenans« (skolnivåns) villkor (Lindensjö & Ulf P. Lundgren 2000, s. 169–179). 1990-talets minskade tillväxt medförde nya svårigheter att genomföra utbildningspolitiska reformer. När nya resurser inte kunde tillföras måste reformerna genomföras på bekostnad av existerande verksamhet. Detta kunde i sin tur endast ske om delar av denna verksamhet ifrågasattes och beskrevs som felaktig. Samtidigt innebar resursbristen att det var svårt att genomföra de reformer man beskrivit som nödvändiga. Totalt sett öppnade detta för en legitimitetssvikt för skolpolitiken och skolan och som sagt nya svårigheter att genomföra reformer. De tar också åter upp tråden att framgången för reformer i ett decentraliserat system i hög grad är beroende av att den lokala skolledningen och skoladministrationen inte bara reproducerar riksdagens och regeringens mål, utan också aktivt tolkar och omsätter motiv och avsikter i en lokal kontext. Detta accentuerar åter skolledarens ansvar.

Som ett annat exempel på perspektivförskjutande forskning kan nämnas Skolverkets kunskapsöversikt där Monica Söderberg Forslund tar ett genusteoretiskt grepp på skolledarfrågan. Genom att problematisera historiskt etablerade föreställningar och idéer som burit upp konstruktionen av rektorskapet, tydliggörs hur sofistikerat bestämningen av manligt och kvinnligt samspelar med den kulturella undertexten i organisationskulturen. Vilka var t.ex. förutsättningarna för »de ömma bödlar« som under 1990-talet med minskade resurser förväntades leda det lokala reformarbetet i våra offentliga institutioner? Vad händer med ledarskapets genusbestämning när den i stor utsträckning associeras med något negativt istället för som brukligt med något positivt, med kontraktion istället för expansion?

Även om de senaste årtiondenas forskning visat på svårigheterna att kunna nå ut med politiska direktiv i alla kapillärer på en så omfattande organism som skolan, så har politikens styrningsambitioner och försöken till ideologisk styrning av rektorerna från statens sida inte helt upphört. 2001 gav Utbildningsdepartement ut en skrift kallad *Lärande ledare*, där vikten av ett demokratiskt, lärande och kommunikativt ledarskap sägs vara en förutsättning för att utveckla den svenska skolan. Rapporten framhåller att rektor ska vara ledare i en »lärande organisation«. En tankefigur som numera ofta återkommer i olika officiella dokument är just att skolan behöver bli en lärande organisation för att kunna hantera den snabbt föränderliga verklighet vi för närvarande lever i. Det finns också ett framväxande forskningsområde runt organisationers kunskapshantering, ofta kallat »knowledge management«. Men vad det skulle kunna innebära för skolledare och lärare att mer medvetet och systematisk försöka »hantera kunskapsverksamheten« i skolan eller att leda en »lärande organisation«, därom saknar vi för närvarande ett utvecklat vetande.

Tusen och en natt rektorn, tekniken och meningen

I artikelns inledning återkallades rektorns röst ur högtalaren högt uppe i hörnet. Just denna apparat har för länge sedan tjänat ut. Men vilken betydelse har då 2000-talets teknik för rektors ledarskap och vardagsarbete?

Med mobiltelefonen ständigt ringande i fickan och med en outsinlig mängd e-post till datorn, finner vi dagens rektor mitt i en brusande ström av krav, önskemål och akuta situationer som måste lösas. Detta sker inte sällan på distans där rektor leder och fördelar arbetet på sin skola, ger råd, fattar beslut samtidigt som han eller hon befinner sig på annan plats. När rektor fick möjlighet att tala ut till alla klassrum genom högtalaranläggning var det med en apparat som förstärkte hans legitima envägskommunikation. Med den nya interaktiva tekniken tränger sig omvärlden på och kommunikationen blir dubbelriktad. Eeva Penttilä ger en målande

beskrivning av vad som hände i den finska huvudstadens skolor när samtliga rektorer utrustades med datorer och e-postadresser. Plötsligt sökte så gott som alla föräldrar till barnen i skolorna direktkontakt med rektorerna. Man tyckte sig ha hittat ett rakt rör till den som verkligen bestämde och struntade därmed att gå omvägen runt läraren, medan rektorerna förgäves försökte värja sig mot alla nya krav.

Är vi då bara teknikens fångar? Nej, fortfarande kan tekniken, om man så vill, användas i manipulativt syfte eller för maktutövning och kontroll. Det finns många exempel på virtuella lärosystem på skolor som gör det möjligt för rektor att via det interna datornätverket se hur varje lärare och klass arbetar med ett specifikt moment. Man kan i vissa fall till och med följa när och hur varje elev utför sitt arbete. I Göteborg kan föräldrar via Internet dag för dag kolla om deras barn varit närvarande i skolan. Men teknikanvändning i kontrollsyfte blir alltmer ovanligt. Detta perspektiv på tekniken har mist mycket av sin styrka genom samhällsutvecklingen. Numera har de flesta förlorat sin tilltro till möjligheten att förändra samhället genom storskaliga lösningar och rationell kontroll. En annan tendens, som också funnits i politiken under efterkrigstiden, har istället vuxit sig stark. Det är önskan om en ökad individuell autonomi, att människor i ökande utsträckning ska kunna styra sig själva och fatta självständiga beslut. En viktig del av den politiska utvecklingen under de senaste femtio åren kan beskrivas som en successiv progression av den enskilda individens civila, politiska och sociala rättigheter. Det har funnits en bred politisk enighet om strävan att skapa kunniga, engagerade och självständiga medborgare. Skolan har givits en nyckelroll i detta uppfostringsarbete. Det har varit ett viktigt mål i praktisk politik att främja elevers autonomi, deras förmåga att självständigt ta ställning i olika frågor och kritiskt och på egen hand bearbeta frågeställningar och ideal. Skolans läroplaner åter speglar i hög grad dessa ideal.

Den kanske viktigaste lärdomen från de länder som under de senaste åren har försökt att introducera IT i skolan, är att ny teknik måste uppfattas som en vinst av dem som berörs för att bli använd som ett dagligt pedagogiskt eller administrativt verktyg, en slutsats som kan synas självklar men som först på senare tid präglat utformningen av olika föränd-

Klass 2a vid Gustav
Adolfskolan

ringsprojekt. Ur användarnas perspektiv måste alltså tekniken ha positiva effekter för att komma till användning, vilket t.ex. varit fallet i den statliga rektorsutbildningen i Göteborgsområdet som använt ett webbaserat konferenssystem för att stärka effekterna av kompetensutvecklingen. Ett annat exempel är de ökade möjligheterna till internationella kontakter t.ex. genom Europeiska skoldatanätets webbplats för rektorer. I en tid när 7 av 10 svenska skolor har etablerat egna internationella kontakter är mötesplatser av detta slag ytterst värdefulla (TEMO-undersökning refererad i Budgetpropositionen 2002/03:1 Utgiftsområde 16, s. 35). Där utbyts erfarenheter med kollegor i andra länder, där hittas skolor att samarbeta med, där kan man jämföra och utvärdera sin egen skolas utvecklingsstrategier, följa utbildningspolitiken i andra länder m.m. Informationsteknikens unika möjligheter till kommunikation används i dessa fall för att stärka rektorerna i deras yrkesroll.

Hur ser då utvecklingen ut i den andra apparaten – statsapparaten? Som framgått var grundskolan inledningsvis en del i ett modernistiskt projekt med tydliga teknokratiska inslag. Denna sida av modernismen är vi väl förtrogna med i Sverige, dess tro på möjligheten att förbättra samhället genom storskaliga program byggda på vetenskapliga rön och rationell förvaltning. Mot bakgrund av de senaste decenniernas utveckling blir liknelsen med rektorn som en kugge i en statsapparat allt för enkel och mekanistisk. Men att vi under en stor del av 1900-talet har försökt att betvinga den stora osäkerheten med hjälp av industrialismens metaforer och modeller, betyder inte att det moderna projektet härmed skulle vara avslutat. Här på andra sidan millennieskiftet ter sig världen minst lika förvirrande föränderlig. Med ett citat från boken *Allt som är fast förflyktigas* vill vi påminna om hur Marshal Berman sammanfattar modernismens gränslösa utmaning:

Att vara modern är att befinna sig i en miljö som utlovar äventyr, makt, glädje, växt, förvandling av oss själva och världen – och som samtidigt hotar att förstöra allt vi har, allt vi känner till, allt som vi är. Moderna miljöer och erfarenheter skär över alla geografiska och rasmässiga gränser, alla klassmässiga och nationella, religiösa och ideologiska: i den meningen kan moderniseringen sägas förena hela människosläktet. Men det är en paradoxal enhet, en oenighetens enhet som sänder ut oss alla i en virvel av ständig upplösning och förnyelse, kamp och motsägelse, kluvenhet och smärta.

(Berman 1987, s. 13)

Men hur ska rektorn kunna leda en skola när det är svårt att se vart man ska? Hur skapas mening om riktning saknas? I en tidningsintervju strax före valet i höstas suckar en Stockholmsrektor över tingens tillstånd: »Jag skulle önska att debatten handlade om pedagogiken. Vilken skola vill vi ha? Hur ska vi utbilda ungdomarna för framtiden? Och var finns det internationella perspektivet?« Istället för politiska utspel om hur man hindrar elever från att tala i mobiltelefon i klassrummet efterlyser hon inspirerande och vägledande visioner. Och hon är inte ensam. När experter och tjäns-

temän från EU-ländernas utbildningsdepartement samlades till konferens under det svenska ordförandeskapet våren 2001, uttrycktes samfällt ett behov av en ny framtidsblick för skolan och dess roll i samhället. Ja, var finns visionerna som ger de enskilda handlingarna mening och riktning?

Rolf Jensen, tidigare direktör för det danska framtidsforskningsinstitutet, presenterade för några år sedan en teori som i korthet innebär att när information och (artificiell) intelligens alltmer blir datorernas hemmaplan, så kommer samhället att sätta allt större värde på det specifikt mänskliga: känslor, fantasi, myter och ritualer. Med en dubbeltydig term kallar han detta samhälle för »The Dream Society« och skisserar en livsform där myter och berättelser i allt större utsträckning kommer att påverka allting från köpmönster till arbetsrelationer. Han förutspår att de företag kommer att bli framgångsrika som förmår framställa tjänster och produkter som kittlar fantasin. Det gäller med andra ord att kunna prestera en bra historia! Den som kan presentera den mest meningsbärande berättelsen vinner.

Modernismens kritiker å andra sidan brukar framhålla att det är just de stora tankarna och planerna som vävs inom politiken som så ofta negligerat, krossat och förstört många små och kanske lokala sammanhang av mening och annorlunda ideal. Det kan gälla okänsliga stadsplaner likaväl som krossade försök att upprätthålla lokala kulturer och sedvänjor. Dessa kritiker brukar säga att vi i framtiden behöver små och lokala berättelser istället för de »metaberättelser« som modernismen hittills bjudit på. Men kanske finns det sätt att förena det till synes paradoxala. Vi kan erinra oss hur Scheherazade, den unga drottningen i ramberättelsen till Tusen och en natt, fogade samman en lång rad små berättelser till en stor och livsavgörande väv av sammanhang.

Vi tror att dagens och morgondagens rektorer måste vara modernister i den mening som en gång Carl Jonas Love Almquist var när han på 1830-talet verkade som rektor för Nya Elementarskolan i Stockholm. Påtagligt stimulerad av att befinna sig i korselden mellan det som var och det som ännu inte hade hänt, ställde han sig till förfogande som den som inte endast intellektuellt undersökte meningen och möjligheterna. På plats som ledare och visionär för en av Sveriges första reformskolor, riskerade han sig själv och bröt ny mark. Eller som Berman formulerar det – i tider av stora omvälvningar då man upplever »det personliga och sociala livet som en strömvirvel«, då man finner »sin värld och sitt jag i ständig upplösning av förnyelse, kluvenhet och motsägelse«, när man märker att man ingår »i ett universum där allt som är fast förflyktigas«. Då gäller det att söka nya sätt att navigera.

Att vara modernist är att på något sätt göra sig hemmastadd i denna strömvirvel, att göra dessa rytmer till sina egna, att röra sig inom dess flöden på jakt efter de former av verklighet, skönhet, frihet och rättvisa som dess glöddande och farofyllda ström ger utrymme för.

(Berman 1987, s. 333)

Referenser

- AURELL, D. 2002: *Ledarutveckling på nätet – en undersökning om datorstött samarbete för rektorer*. Göteborgs universitet. Inst. för pedagogik och didaktik. Göteborg.
- BERG, G. 1990: *Skolledning och professionellt skolledarskap. Perspektiv på skolledarens uppgifter och funktioner*. Pedagogisk forskning i Uppsala 92. Pedagogiska institutionen. Uppsala universitet. Uppsala.
- BERGSTRÖM, G. 1993: *Jämlikhet och kunskap. Debatter och reformstrategier i socialdemokratisk skolpolitik 1975-1990*. Symposium graduale. Symposion. Stockholm/Stehag.
- BERMAN, M. 1987: *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*. Arkiv förlag. Lund.
- EKHOLM, M. & KULL, M. 1996: School climate and educational change: Stability and change in nine Swedish schools. *EERA Bulletin*. No 2. July.
- EKHOLM, M. m.fl. 2000: *Forskning om rektor. En forskningsöversikt*. Skolverket. Stockholm.
- HULTMAN, G. 1981: *Organisationsutveckling genom ledarutbildning. En utvärdering av skolledarutbildningens första omgångar*. Linköpings universitet Pedagogiska institutionen. (Linköping studie in education. Dissertaitions; 13).
- JENSEN, R. 1999: *The Dream Society: How the Coming Shift from Information to Imagination will Transform Your Business*. McGraw-Hill.
- Learning 2.0 Next Step Beyond the Front Line – Conference Report*. Västerås 21 – 22 maj 2001.
- LINDENSJÖ, B. & LUNDGREN, U. P. 1986: *Politisk styrning och utbildningsreformer*. Liber/ Utbildningsförlaget. Stockholm.
- LINDENSJÖ, B. & LUNDGREN, U. P. 2000: *Utbildningsreformer och politisk styrning*. HLS förlag. Stockholm.
- LUNDGREN, U. P. 1986: *Att organisera skolan. Om grundskolans organisation och ledning*. Liber/ Utbildningsförlaget. Stockholm.
- Lärande ledare. Ledarskap för dagens och framtidens skola*. I: Utbildningsdepartementets skriftserie. Rapport 4, 2001.
- STÅLHAMMAR, B. 1984: *Rektorsfunktionen i grundskolan. Vision – verklighet*. Uppsala universitet (Uppsala studies in education; 22). Diss Uppsala.
- SVEDBERG, L. 2000: *Rektorsrollen – om skolledarskapets gestaltning*, HLS förlag. Stockholm.
- SÖDERBERG-FORSLUND, M. 2000: *Kvinnor och skolledarskap. En kunskapsöversikt*. Skolverket. Stockholm.
- ULLMAN, A. 1997: *Rektorn. En studie av en titel och dess bärare*. HLS förlag. Stockholm.
- ULLMAN, A. 2002: I tolv år har jag bestritt en ganska penibel tjänst. I: C.J.L. *Almqvist som rektor och pedagogisk utopist*. Arbetsmanus.